

ВИХОВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ПРОСПЕКЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються погляди В.Сухомлинського на виховання мовної особистості засобами рідного слова.

Автор розглядає проблему виховання підлітків на уроках рідної мови і літератури через призму педагогічної системи вченого й акцентує на її актуальності.

Ключові слова: *виховання, мовна особистість, інтелектуальний та емоційний розвиток, рідна мова і література.*

Науково-методична спадщина видатного педагога В.О. Сухомлинського активно слугує усім позитивним перетворенням, що відбувається в нашій освіті. Розвиток української школи на сучасному етапі спирається на низку постулатів, винайдених і апробованих Василем Олександровичем в теорії і практиці мовної освіти в Україні.

Якщо вдатися до основних завдань «Нової української школи», то найголовніше з них – сформувати освітній простір, що відповідав би викликам ХХІ ст., виховував особистість, здатну критично і творчо мислити, успішно розв'язувати життєві проблеми, готову до ефективного спілкування. Така особистість повинна набути під час навчання в школі різноманітних ключових компетентностей. Відомо, що такі предмети, як українська мова та література, найбільше впливають на формування мовної особистості. У процесі їх вивчення учень розвиває ключові компетентності, зокрема володіння і вільне спілкування державною (і рідною) мовою, загальнокультурна грамотність, комунікативна компетентність, уміння користуватися усіма видами мовленнєвої діяльності, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати тексти різних стилів та жанрів і творити власні висловлювання. Цими та іншими компетентностями учень, як мовна

особистість оволодіває упроводж навчання в школі як на уроках української мови та літератури, так і в позакласній роботі.

Якщо ретроспективно проаналізувати методичну систему В.О. Сухомлинського, то легко встановити своєчасність ідей ученого, які стосуються виховання підлітків у руслі сучасних вимог до мовної освіти і формування низки компетентностей, яких мають набути випускники середніх закладів освіти. У працях видатного педагога знаходимо відповіді на питання, як виховувати в дітей любов до Батьківщини, рідної мови і культури, якими моральними і загальнокультурними якостями має виділятися кожен учень, як виховувати українську ідентичність, як сприймати й аналізувати художній твір та ін.

Ураховуючи, що принцип дитиноцентризму був для Василя Олександровича одним із провідних ми виділили один із аспектів з його діяльності – виховання учня як мовної особистості і цим самим акцентуємо актуальність однієї з його ідей.

Проблема виховання компетентної особистості в процесі навчання рідної мови і літератури – одна з центральних у сучасній освіті. Становлення людини, розвиток її інтелекту, емоційної сфери, виховання особистісних якостей, громадянськості здійснюється під час засвоєння рідної мови і літератури. Саме в цьому напрямі розвивається українська лінгводидактика й практика вчителів. У центрі уваги учених проблеми особистості учня і вчителя-словесника, змісту, методів та засобів виховання засобами рідної мови і літератури, пошуки оптимальних форм роботи, що забезпечується дією принципу дитиноцентризму.

Ці проблеми завжди були предметом наукових пошуків. На сучасному етапі розвитку теорії і методики навчання вони вимагають певного переосмислення, нових розв'язків, які часто підказує неоціненна спадщина вітчизняних педагогів Ф. Буслаєва, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського та інших. Особливо близькі нам ідеї В. Сухомлинського, педагогічна спадщина якого є невичерпним джерелом для наукових досліджень

і практики навчання рідної мови сучасній школі та виховання мовної особистості підлітків у період становлення нових підходів до мовної освіти.

Великий педагог К. Ушинський понад сто років тому говорив, що мова – кращий, ніколи не меркнучий цвіт духовного життя народу, що в мові одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина. Ніби продовжуючи думку К.Ушинського, В.Сухомлинський підкреслює: «Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру і традиції» [6, с.30].

Наукова спадщина В.Сухомлинського цікавила багатьох учених (В.Бондар, А.Борисовський, В.Бутенко, М.Вашуленко, І.Зязюн, Л.Мамчур, О.Савченко, О.Сухомлинська), живить вона і сучасну лінгводидактику. Педагогічні ідеї й новації В.Сухомлинського активно сприяють реалізації Закону України «Про освіту», Державного стандарту освіти в Україні, концептуальних ідей мовної й літературної освіти.

Стаття присвячена аналізу педагогічної спадщини В.Сухомлинського, яка відображає проблеми виховання мовної особистості учнів основної школи засобами рідної мови і літератури. Ідеї та поради великого вченого-методиста розглядаються через призму сучасної дидактики та лінгводидактики, що розвиваються й зазнають суттєвих змін. У статті особливу увагу звернено на трактування В.Сухомлинським змісту і технології навчання рідної мови і літератури, роботи над словом, текстом художнього твору, ролі вчителя, його професійної підготовки, а головне – як ідеї і поради вченого впливають на реалізацію основних завдань навчання мови і літератури й виховання особистості учнів основної школи на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

У центрі методичної системи В.Сухомлинського раціональна організація уроку, застосування нових, нетрадиційних типів уроку, місце української мови й літератури в розвитку особистості учня, ефективне застосування різних форм, методів і засобів навчання, види мовленнєвої діяльності тощо. Ці та інші проблеми підпорядковані одній – вихованню дитини

як громадянина, висококультурної та ерудованої особистості, що, врешті, виявляється в комунікативній та інтелектуальній компетентності учнів, їхній мовленнєвій культурі і є показником особистісних якостей.

Статті, книги, вся методична спадщина В.Сухомлинського, створена самовідданою працею, самобутнім і яскравим талантом, сприяли і сприяють підсилению й розвиткові педагогічної науки й живить методика виховної роботи в школі, й головне – активно впливає на виховний процес у сучасній школі. Спираючись на величезний матеріал, який залишив нам учений-педагог, ми поставили за мету розглянути деякі актуальні проблеми рідної мови й літератури та подати узагальнювальні висновки про значення його методичної спадщини для сучасної теорії й методики виховання, лінгводидактики, організації навчання в когнітивно-комунікативному аспекті та розвитку мовної особистості учня.

Проблема мовної особистості в педагогіці, психолінгвістиці та лінгводидактиці не нова. Їй приділяли увагу А.Богущ, О.Біляев, М.Вашуленко, І.Зимня, Ю.Караулов, Г.Онкович, Л.Паламар, О.Леонтьев, В.Сухомлинський та ін.

Як свідчать дослідження, розвиткові мовної особистості сприяють мотиви учіння, що спонукають учнів до засвоєння лінгвістичної та літературознавчої теорії й активної мовленнєвої діяльності. Серед мотивів навчання слід виділити: суспільно-політичні (державність української мови, національні почуття приналежності до свого народу); інтелектуальні (стати культурною, освіченою людиною, обізнаною з культурно-історичними надбаннями свого та інших народів); професійно-ціннісні (професійне навчання здійснюється державною мовою); мотив соціального престижу, громадянського обов'язку; комунікативні мотиви, пов'язані з потребою самоудосконалення, самовиховання; мотив поваги до учителя; утилітарні мотиви (потреба в знаннях мови як засобу досягнення певних життєвих вигод; мотиви тривожності, відповідальності (не підвести клас, боязнь отримати низький бал).

У цьому ключі мовну особистість необхідно розглядати з соціокультурних позицій теорії мовленнєвої діяльності, адже учень у процесі навчання на основі засвоєння кращих зразків літератури й народної творчості розвивається як висококультурна особистість, опановує всі види мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, говоріння і письмо. Саме ці проблеми знайшли місце в працях В.Сухомлинського.

Методичні науки і шкільні програми з української мови і літератури орієнтують учителя на виховання особистості учня як реципієнта (слухача і читача) та комуніканта (мовця, що вміє спілкуватися в усній і писемній формах, володіє стилями, типами і жанрами мовлення, аналізує твори літератури і фольклору).

Важливу роль у розвитку мовної особистості відіграє рідна мова. Завдяки їй учень пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. Рідна мова розвиває розумові й емоційні якості людини. Вона є засобом не тільки розумового, а й емоційного розвитку.

Під впливом почутого або прочитаного слова людина виражає позитивні чи негативні емоції. Слово рідної мови акумулює в собі психічний образ, уявлення, що постає в свідомості людини. Учень чує слово «Україна», і в його уяві постають безмежні простори рідної землі, столиця нашої держави Київ, картини суспільного й культурного життя українського народу тощо. Поняття «мовна особистість» і «рідна мова», як бачимо, органічно пов'язані між собою, тому виховання такої особистості можливе насамперед у процесі засвоєння рідної мови і літератури. Ці проблеми глибоко хвилювали В.Сухомлинського і знайшли широку інтерпретацію в його наукових працях.

Поряд з поняттям «мовна особистість» у лінгводидактиці побутує термін «національно-мовна особистість». І хоч ці терміни В.Сухомлинський не вживав, але їх сутність лягла в основу його методичної системи.

Якщо уважно вчитатися в зауваження, пропозиції, поради, зроблені В.Сухомлинським, доходимо висновку, що глибоке знання фактичного матеріалу, ґрунтовна обізнаність із найновішими науковими досягненнями,

з одного боку, і володінням методичними засобами та прийомами, з другого, – це і є, образно кажучи, крила педагога та його діяльності. Без них неможливе, немислиме становлення сучасного вчителя, тобто вчительська фахова майстерність.

Урокам мови В. Сухомлинський відводив особливе місце в системі освіти: надзвичайно велика роль їх у прищепленні дітям любові до слова, розвитку образного мислення, становленні мовної особистості, зміцненні патріотичних почуттів, у вихованні національно свідомих та естетично розвинених громадян України.

Особливо вимогливим В. Сухомлинський був до слова – першооснови мови й художніх творів, до його чіткості, яскравості та сили впливу на уроках. Як свідчать численні записи видатного педагога, він виховував у вчителів та учнів ставлення до слова як до живої істоти, щоб людина відчула красу, виражальну його силу чи, навпаки, незграбність побудованої фрази. А якщо думку викладено вдало, афористично, то це повинно збуджувати позитивні почуття, як від споглядання картини краєвиду чи гарної запашної квітки.

«Наша з вами місія, дорогий друже, – звертався В. Сухомлинський до колеги-словесника, – пробудити, утвердити, виховати любов до слова. Привести свого вихованця до тієї вершини духовного розвитку, з якої перед нами відкривається краса й велич усього, створеного рідним народом на багатовіковому шляху, де кожне попереднє покоління передавало наступному значно більше, ніж воно взяло від батьків і дідів своїх, коли було молодим» [6, с.182]. Як по-сучасному звучать слова вченого, ніби він сам бере участь у тих перетвореннях.

В. Сухомлинський наголошував, щоб вчителі уважніше ставилися до мовлення вихованців, бо саме це значною мірою визначає стан і рівень мислення та інтелектуального розвитку учнів. Коли діти звикають говорити як-небудь, зауважував В. Сухомлинський, то це перетворюється в погану звичку, оскільки хаотичне мовлення притупляє мислення і негативно впливає

на інтелектуальний та емоційний розвиток особистості. Користування сумішшю з двох мов – одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. В. Сухомлинський писав: «говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати... на розстроєній скрипці [4, с.53]». актуальність цих порад великого педагога не потребує коментарів. Проблема і наш час археважлива.

На думку вченого, жоден урок не повинен проходити без роботи, пов'язаної зі збагаченням лексичного і фразеологічного запасу учнів. Часто він апелював до творів літератури, насичених прислів'ями й приказками, крилатими виразами.

Відомо, що мова вчителя відіграє велику роль у збагаченні словника дітей. Вона завжди є зразком для учнів, а тому й повинна бути не лише правильною щодо побудови, а й багатою, змістовною, різноманітною, образною за своїм словниковим складом і синтаксичними конструкціями. Ураховуючи, що мовленнєва культура пов'язана з культурою праці, із загальною культурою людини, В. Сухомлинський надавав великого значення оволодінню практикою мовлення й виробленню індивідуального стилю. З цією метою в Павлівській школі проводилася велика робота над стилем художніх творів. На вечорах учні читали свої творчі роботи – оповідання, казки, нариси, вірші.

Одним із найважливіших завдань виховання мовної особистості В. Сухомлинський уважав завдання навчити дітей володіти комунікативними навичками, висловлювати свої думки точно, в логічній послідовності, у взаємозв'язку, образно й виразно. Робота над висловлюванням (текстом) учнів у кожному класі проводиться протягом усього навчального року. Велике значення мають бесіди в процесі спостереження над природою. Діти охоче розповідають про події з життя, переказують відомі казки, зміст кінофільмів тощо. Учитель допомагає висловлювати думку, дібрати потрібне слово і сам читає чи розповідає дітям казки, оповідання. Цей досвід ученого-педагога став надбанням сучасних

учителів-словесників. Він дуже важливий у реалізації ідей «Нової української школи».

Любов до України неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може досягнути своїм розумом і серцем красу і велич рідної мови, хто відчув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю. В. Сухомлинський чи не перший дав визначення рідної мови, що перегукується зі словами ще одного великого українця – І.Огієнка. це визначення вже стало хрестоматійним. «Рідна мова, на його думку, – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Віками народ творив це багатство, відкладаючи у скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини думки, уяви, фантазії, пісні,казки. У кожному слові рідної мови є не тільки звукове позначення явищ, подій, речей, а й найтонші відтінки почуттів і переживань. Поетично про слово рідної мови сказав В. Сухомлинський: «Кожне слово рідної мови має своє обличчя, як у квітки, у нього свій неповторний аромат і відтінок забарвлення – а цих відтінків у кожного кольору тисячі [6, с.25]».

У вихованні молодого покоління, особистості учня перед нами, говорив учений, стоїть важливе завдання – прищепити молоді любов до рідної мови і літератури, щоб рідне слово жило, трепетало, грало усіма барвами й відтінками в душі молодої людини, щоб воно говорило їй про віковічні багатства народу, красу землі, народні ідеали та прагнення. Дитяча душа дуже чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення рідного слова. Тому саме в роки дитинства необхідно донести до свідомості й серця учня найтонші відтінки барв, пахощі слова, щоб воно стало його духовним багатством. Це взагалі одне з найскладніших виховних завдань сучасного педагога. У слові народ втілює красу і багатогранність навколишнього світу, свої думки, переживання, любов і ласку, ніжність і великодушність, гнів і ненависть до потворного. В.О. Сухомлинський писав: «Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом з його звучанням

донести до дитячого серця ту красу і ті почуття, які вклав народ у слово, творячи і відшліфовуючи його протягом століть» [6, с. 17]. Якби ми хоч частково виконували цей заповіт великого патріота, стан володіння українською мовою наших громадян був би значно кращим, їхні душі наповнювала б любов до рідного слова і гордість за те, що наш народ витворив одну з найкращих у світі самобутніх поетичних, пісенних культур.

Василь Олександрович радив перших днів навчання здійснювати подорожі до джерел рідного слова. Ці подорожі, на переконання педагога, – один із найголовніших складників нашої системи виховної роботи, вони тривають не тільки в дитинстві, а й у роки отрочтва і юності. І хоч ці думки висловлені кілька десятиріч тому, звучать вони досить актуально.

В. О. Сухомлинський наполегливо радив: «Якщо бажаєте, щоб діти полюбили рідне слово, йдіть з ними до живих джерел – у поле, ліс, садок – весною і влітку, взимку і восени. Відкривайте перед ними чисті джерельця, пийте з них живу воду, і душі ваших вихованців не вгамують спраги – бажання збагнути чарівну красу рідної мови» [6, с. 24].

У слові рідної мови, відображеному в текстах фольклору й художньої літератури, перед дитиною розкривається емоційне забарвлення всього, що творив і творить український народ своїми руками. То ж треба вести дитину цією стежкою, відкривати вікно у світ за допомогою рідного слова, доносити до найпотаємніших куточків дитячих сердець музику й аромат найдорожчого духовного багатства народу – рідну мову і культуру.

В.О. Сухомлинський стверджував, що перед сучасними педагогами постає важливе завдання у вихованні молодого покоління – прищеплювати щодня, щоуроку любов і повагу до перлин рідного слова, щоб слово рідного народу вічно жило в дитячій душі, трепетало, грало всіма барвами і відтінками. Викладання мови і літератури – це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим диткненням до серця дитини [5, с.52].

І якщо ми хочемо, щоб учні вже з дитинства вміли спілкуватися, виражати свої думки образно, точно, щоб слово рідної мови ніжно торкалося найпотаємніших куточків людського серця, то треба вивчати і перечитувати безсмертну спадщину великого педагога. Адже більшість його ідей можуть бути реалізовані саме зараз, коли відбуваються ті позитивні зміни в навчанні рідної мови, яких давно чекали учителі-словесники, коли творчі здібності учня й професійна майстерність учителя гармонійно розвиваються й активно взаємодіють, коли твориться нова, інноваційна педагогіка виховання, нова лінгводидактика, що має національне спрямування і забезпечує виховання мовної особистості учнів.

Використання педагогічної системи В. О. Сухомлинського збагатило українську теорію і практику виховання. Його ідеї й поради знаходять свій подальший розвиток у наукових дослідженнях і практиці учителів й активно слугують подальшому розвитку й удосконаленню мовної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. – Львів, 2016.
2. Нова українська школа. – UPL: nus.org.ua
3. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибрані твори у 5 томах. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976.
4. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори у 5 томах. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977.
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори у 5 томах. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977.
6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови//Українська мова і література в школі. – 1987. - № 7. – С.52-61.
7. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови//Українська мова і література в школі. – 1989. - № 1. – С.3-8.
8. Сухомлинський В. О. Щоб у серці жила Батьківщина. – К.: Рад. школа, 1965.

В статье анализируются взгляды В.Сухомлинского на воспитание языковой личности средствами родного слова.

Автор рассматривает проблему воспитания подростков на уроках родного языка и литературы сквозь призму педагогической системы ученого и акцентирует на ее актуальности.

Ключевые слова: воспитание, языковая личность, интеллектуальное и эмоциональное развитие, родной язык и литература.

This article analyzes the views on education V.Suhomlinskogo of linguistic identity by means of native speech.

The author considers the problem of educating young people on the lessons of his native language and literature through the lens of a scientist and teacher focuses on its relevance.

Keywords: education, language personality, intellectual and emotional development, native language and literature.